

Bojan Savić Ostojić

PIŠI SAMO KAD SE UMORIŠ OD GLEDANJA

Uz *Dnevnik Žila Renara*

Najveći problem s građom koju ovaj feljton problematizuje jeste u tome što joj, u proučavanju, teoretičari najčešće pristupaju kao književnim, dakle, završenim delima. Na tefer nađen posle smrti autora gleda se kao na roman na kojem se radilo godinama; tekst se smatra konačnim i tretira kao sveto pismo. Tako je možda prirodno, ali je ujedno najlakše. Ni status autora, koji je u takvom rukopisu od starta hibrid, problematična tvorevina, kao ni njegova intencija, uopšte se ne dovode u pitanje. U najveću zabludu nad ovim tekstovima zapadaju teoretičari „čiste književnosti“ skloni opasno labavim učitavanjima, poput Blansoa koji je s nama podelio svoje opaske povodom Žubera¹ ili Sartra koji je u sličnom maniru sanjario nad *Dnevnikom* Žila Renara („On je stvorio književnost tišine“).² Svi koji prenebregavaju materijalni aspekt ovakvog dela i umesto toga se bakću njegovom suštinom bolje da se spakuju na prvi avion i vrate kući, nema potrebe da otvaraju usta. Sveske nisu mesto za vežbanje opskurne retorike, već izazov za pipavu veštinu književnog arheologa. Takvom kopanju ovi ljubitelji koncepata svakako nisu naklonjeni.

Osim što najpre treba uzeti u obzir osobenu materijalnost svezaka i (u uvodu već potcrtanu)³ nesvodivost rukopisne strane na štampanu, dok ih čitamo, osim autora, u svakom trenutku moramo imati u vidu još nekoliko instanci koje komplikuju interpretaciju i bez kojih se sveske uopšte ne mogu razumeti: to su naslednik i priređivač. Često se mogu sresti u istoj osobi, ali to je pre izuzetak nego pravilo. Pošto su i to dvoje nužno u igri, stepen njihovog autorstva u delu se povećava. Najpre, sasvim je izvesno da naslednik, ili onaj koji je sveske našao, priređivaču neće predati nepročitan rukopis (osim ako nije ona najdragocenija vrsta posrednika, analfabeta). A svi znamo, i za to nam ne treba poststrukturalizam, koliko obično čitanje može da promeni tekst, naročito ako je, u slučaju naslednika ili naslednice, pristrasno. Dovoljno je da ono što mu ne imponuje diskretno ukloni. I šta mu pokojna instanca može? Zakon je na njegovoj strani. Priređivač, ako u takvom kolu i uspe da dočeka svoj red, koliko god bio profesionalan, ipak je čovek i samim tim boluje od sopstvenih predrasuda i nedostataka. Na kraju, koliko god bio metodološki objektivn, i on će pribeći aktivnom čitanju i interpretaciji izjvrnjane stranice koju će prežvakati za slovoslagača. Ukratko, kad god se, sanjareći, zaustavimo nad nekim

¹ Bojan Savić Ostojić, „Žozef Žuber ili seizmografija misli“, *Polja* br. 524, 2020: odeljak „Legenda o piscu bez knjige“, str. 178–189.

² Jean-Paul Sartre, *Situations*, t. I, „L'homme ligoté“, 1947.

³ Bojan Savić Ostojić, „Tefteri, albumi, ruševine“, *Polja* br. 522, 2020, str. 58–64.

od čuvenih teftera, dovoljno je da se setimo da dosad nijedan nije izašao u integralnom obliku i da to nije slučajnost. Sveske koje imamo sreću da čitamo samo su manje-više umešno prepričane izvorne kupusare.

Na primer, kada se u Renarovom *Dnevniku*, o kojem ćemo danas govoriti, nađemo nad jednom stranicom prošaranom ubojitim aforizmima, umesto da odmah podrazumevamo kako je autor izvorno jezgrovit, bolje bi bilo da se zapitamo šta su sve priređivač i naslednik s tih stranica izbacili i pretvorili u beline (koje nas, iz nekog razloga, fasciniraju). Za neke sveske bi, vala, bilo poštenije da su štampane kao dnevnicu zatvorenika u Gvantanamu: s crnim trakama na mestu izostavljenih, neumesnih reči. Priređivačko-nasledničke timove koji se bave sveskama uglavnom čine oni cenzori koji, pri svojim intervencijama, primenjuju jednu tradicionalniju tehniku. Pogodili ste: nije belilo nego cepanje.

I je li Renarov *Dnevnik* dnevnik ili sveska? Umesto direktnog odgovora, pokušaću da ova dva pojma dodatno nijansiram. Glavna razlika između dnevnika i sveske jeste u tajmingu beleženja. Uzmimo da je za obe forme osnovna jedinica dan. Dok dnevničar, u principu naklonjen sumama, bira jedan trenutak za zapisivanje, pretežno čas kada je dan već gotov, sveskopisac se ne libi da beleži u svako doba. Ako zbog toga u dnevniku svaki dan ima svoj identitet, crvenu nit koja spaja sve događaje u njemu, dotle je dan u svesci pocepan na trenutke beleženja. Zbog toga u njoj vladaju one dragocenosti koje kartezijanci nazivaju neravnomernost i kontradikcija, a iz istog razloga jedan komad može lakše da se izdvoji iz izvornog dana i pretvori u fragment, bez vremena i mesta.

Dnevnik Žila Renara (1864–1910) mogao bi da se podvede pod obe kategorije. On obiluje i sumama i usputnim krokijima, i beleškama s nogu i onima koje su natenane pisane za radnim stolom. Ove dve dinamike se neprekidno prepliću i upravo se to nama, u obliku u kojem je *Dnevnik* objavljen, čini kao najveća originalnost ove knjige.

Ali ko je Žil Renar i kako to da nijedan red tog sto godina starog *Dnevnika* dosad nije preveden kod nas? (Ko zna odgovor na drugo pitanje, neka se slobodno javi.) Iako je u književni svet stupio romanom *Écornifleur*, 1884 (preveden na srpskohrvatski kao *Gotovan*: Džepna knjiga, Sarajevo, 1958), Renar će se u nastavku karijere otvoreno opredeliti protiv ovog književnog roda. Po mom mišljenju, a što se u njegovom *Dnevniku* najbolje vidi, on se kao pisac odveć rano (i odveć orno) opredelio za posmatranje da bi se mogao ubeđeno posvetiti glavnoj romansijerskoj zavrzlami: izmišljanju. Deset godina nakon *Gotovana*, Renar objavljuje svoje remek-delo, *Poil de Carotte* (prevedeno na srpskohrvatski kao *Riđan*: Zora, Zagreb, 1959). Ova zbirka autobiografskih pripovedaka, u definitivnom obliku objavljena 1902, verovatno je prva dečja knjiga u kojoj je majka glavni negativac. (Dobro, de, izuzmemo li *Dete* Žana Valesa, roman objavljen 1879.) Gospođa Lepik, građana po uzoru na Renarovu majku, koristi svaku priliku da svog najmlađeg sina, poznatog po nadimku Riđan, psihički satre i ponizi. Ako je neko s decom gledao (loš) crtač *Carrot Top*, nesrećno preveden kod nas kao *Šargarepko*, neka zna da je to veoma ušećerena adaptacija ove svi-repe a vedre slikovnice, koju je Renar inače, kao progresivan pedagog za svoje vreme,

posvetio upravo svojoj deci, Fanteku i Baiji. *Riđan* će doživeti i svoju pozorišnu adaptaciju 1900, koja će autora proslaviti u Parizu i Americi, i uz još nekoliko komada (*Uživanje u rastanku*, *Hleb bračnog para*), te zbirku skica na teme iz flore i faune (*Histoires naturelles*, 1899; *Prirodopisi*) zaokružiti njegov opus. *Dnevnik* je počeo da vodi 1887, navodno pod uticajem dnevnika braće Gonkur i vodio ga je do smrti. Ovaj seoski gazda i ekstremni levičar, anti-klerikalnog i antimilitarističkog opredeljenja, a uz to po porodičnoj liniji načelnik opštine Šitri u Burgonji i član Akademije Gonkur, umro je 1910. u 46. godini, od arterioskleroze.

Dnevnik Žila Renara pojavljuje se prvi put između 1925. i 1927. godine, u petotomnom izdanju, u redakciji Anrija Bašlena (izdavač: Bernuar). Godine 1935. drugo, istovetno izdanje izlazi kod Galimara i otkriva ga širokoj publici. Naposletku, na pedesetogodišnjicu Renarove smrti, 1960, Biblioteka „Plejada“ objavljuje njegova sabrana dela, a među njima i *Dnevnik* u jednom tomu. Rukopis je, prema Bašlenu, sadržao „54 kartonske sveske, koje je autor sam numerisao od 1 do 53, pri čemu iz nekog razloga postoji sveska 18bis. Najmanje, od 1887. do 1891, sadrže većinom po 32 stranice i uglavnom su namenjene nošenju. Što se tiče narednih svezaka, one su duže, šire i deblje; nijedna ne sadrži manje od 300 strana, a neke čak prelaze 400“.⁴

Veliko interesovanje kod savremenika Renarov *Dnevnik* izazvalo je pre svega pasažima posvećenim književnom životu. Kako je autor 1907. postao član Akademije Gonkur i umro relativno mlad, može se pretpostaviti da je dobar deo njegovih savremenika, ako je uspeo da preživi rat, imao priliku da s malim odlaganjem sazna šta je pokojni Riđan mislio o njima. Iako u ovim mondenskim skicama ima mnogo ličnih opaski, kroz koje često provejava ne-skrivena zavist, najupečatljivije među njima jesu one u kojima se autor postepeno profilise kao koncizni posmatrač. U trenucima kad ga je okruživala gužva, Renar kao da je vežbao strategiju usavršenu u *Prirodopisima*: da čoveka svede na jednu odsečnu sintagmu, kao da sastavlja malu književnu karikaturu (koju, avaj, ne sme na licu mesta da proda modelu s obzirom na to koliko je istinita). Na primer, za Pola Klodela, s kojim večera, kaže: „Ima retku dlaku i gleda te ispod oka. Duša mu slabo vari“ (1900). Majstor je kafanske dedukcije: „Rostan je tako slabog zdravlja da će ljudi uvek oklevati da priznaju da nema talenta“ (1896). Samoposmatranje je takođe veoma važna strategija, a u ovom žanru se tiče odnosa u književnim klanovima. Renar, na sreću po nas, tu sebe ne štedi: „Ono što me sprečava da se divim Baresu jeste činjenica da je samo nekoliko godina stariji od mene“ (1894).

Svaki aspekt Renarovog *Dnevnika* traži različitog čitaoca. I zato je teško iz njega izabrati odlomke po bilo kom ključu osim onog koji je ultrasubjektivan. Mondenski aspekt namenjen je poznanicima i kafanskim istoričarima među književnicima, kojih ima u svako doba. Posvećen susretima i portretima, ovaj deo najviše liči na klasičan dnevnik. (Pjer Leoto, drugi poznati francuski dnevničar, otvoreno priznaje da je preskakao „prirodopise“,

⁴ Léon Guichard, „Note sur le texte et le manuscrit du Journal“, str. XXII: Jules Renard, *Journal 1887–1910*, Bibliothèque de la Pléiade, 1960.

budući da ga nije zanimala zbirka piščevih beležaka, pre svega tražeći gde Renar njega spominje: bio je naposletku razočaran frekvencijom svog imena.)⁵ Drugi aspekt, po kojem se Renarov *Dnevnik* u Francuskoj proslavio, jeste činjenica da je on, poput Žuberovih *Svezaka*, velikim delom zbirka dosetki, čija je povremena mizantropija u skladu s velikim moralistima poput Larošfukoa i Labrijera (na kojeg se Renar u svojim portretima seljaka otvoreno ugledao). Tog gnomskog Renara imao sam prilike da pazirim na buvljaku u Lozani u jednoj švajcarskoj kompilaciji iz četrdesetih. Kad se na jednoj stranici gusto poređaju doskočice koje običan Francuz može da citira do beskraja na svojim veselim aperitivima, *Dnevnik* ipak izgubi na trodimenzionalnosti; i zato mogu mirno da kažem: sreća što Renar nije uspeo (ili stigao) da za života objavi knjigu aforizama. (Knjigu nisam poneo u Srbiju jer je previše mirisala na sir.)

Naposletku, po mojoj lestvici, treći nivo Renarovih zapisa posvećen je čistim opisima prirode i ljudi. U takvim beleškama, gde sâm sebe definiše kao „voajera prirode“, ja lično vidim najveći domet ovog dnevnika. Skice, uhvaćene najčešće u hodu, bez suvišne elaboracije, na primer, o petlovima koji su se potukli namrtvo ime jer su kukurikali u isto vreme, o zecu koga nervira zvuk lista koji pada, ili o vrbi s frizurom Alfonsa Dodea, zvuče kao da samo unutar ovakvog teftera kao celine mogu opstati, da se ne mogu tek tako, bez šavova, presaditi drugde. Podsećaju me u isti mah na svetle tačke drugih svezaka: na duge Kolridžove partije sa šetačkih tura, na Žuberove brzopotezne karakterizacije, pa i na Handkeove manične opise jutarnjeg pogleda s prozora, ili Kafkine jezgrovite opise gestova kod nepoznatih... (Staću jer mogu unedogled.) Ukratko, ti pasaži, lišeni i književnih i biografskih aluzija, u kojima ruka samo prenosi ono što oko uočava, namenjeni su upravo ljubitelju svezaka samih, ne dnevnika. Jer ako u dnevniku autor na svakoj stranici jedva čeka da vikne „Ja!“ (kako uostalom počinje Gombrovičev *Dnevnik*), dotle se u najboljim sveskama „Ja“ pretvara u svedoka sveta, u poniznu emulziju na kojoj će se okolne boje ocrtati, u osetljivo mesto koje svu svoju senzibilnost koristi da se preda spoljnim impulsima. Takvu raspoloživost je možda najbolje sažeo Petar Vjazemski: „Ja sam samo sveska gde život igra ulogu pisca.“ A Renar bi, iz prizme svojih „prirodopisa“, mogao da mu odgovori: „Ja sam stvoren samo da slušam i gledam kako živi zemlja“ (9. jul 1896).

Uz to bi se mogli pobrojati i lični, odnosno porodični aspekt *Dnevnika*, dirljivi i u isti mah odrešiti portreti Renarovih roditelja koji su oboje nesrećno nastradali, kao i partije u kojima autor razmišlja o samoj ulozi svog dnevnika. Ali iza svih ovih grubo ocrtanih aspekata stoji konstantna Renarova želja da se neprekidno, i kad je skrhan i kad je vedar, distancira od situacije u kojoj se nalazi, da pri svakoj vrsti emocije zadrži dovoljno prisebnosti da pribeliži jednu ubedljivu rečenicu, kao da će ga ona spasiti, kao da samo tako može da „oseti život u svakom trenutku“ (19. april 1899). U tom je smislu indikativno kad, posle očeve smrti, napiše: „Ne može se plakati i misliti, jer svaka misao upije po jednu suzu“ (26. jun 1897).

Sve ovo sugerise da je svaka kompilacija beležaka po tematskom ključu nepotpuna i da je Riđanov *Dnevnik* neophodno imati na izvornih 1400 stranica Plejadinog izdanja.

⁵ Paul Leautaud, *Journal littéraire*, 16. maj 1928. (Izvor: <https://leautaud.com/bachelin-renard/>)

E sad, vratimo se na početak: koliko je to izdanje *celo*? Leon Gišar, jedan od urednika, u svom predgovoru daje potpuno drugačiji pogled na ovu tad (1960) već slavnu knjigu. Name, nakon smrti Renarove udovice, Mari (koju muž u *Dnevniku* najčešće naziva Marinet), priređivač prvog izdanja, Bašlen, objavio je knjigu pod naslovom *Nekoliko detalja koji bi mogli razjasniti jedno delo Žila Renara* (1938). U njoj je otkrio, ili pre dao da se nasluti obim intervencija koje su na rukopisu izvršili udovica i on lično. Za onoga ko se u *Dnevniku* zaljubio u Renarovu pedantnost otrežnjujuće će delovati istinski izgled njegove rukopisne stranice: „Sve sveske su ispunjene, ako se dobro sećam“, kaže Bašlen, „veoma raštrkanim rukopisom, za razliku od rukopisa koje je Renar sam pripremao.“⁶ To već miriše na priređivačku čistku i uklanjanje delova koji se smatraju suvišnim. Uvek je zabavno šta se u kojem dobu u radu na rukopisima smatralo suvišnim, pa nas, sva sreća, drugi priređivač ne lišava uvida u ukus prvog: „Bašlen je“, piše Gišar, „iz *Dnevnika* izbacio sve beleške koje je Renar kasnije iskoristio u svojim knjigama, a naročito one koje su se ticale njegovog sela.“⁷ Privatnost pre svega. Gišar s pravom ističe da je Renarov čitalac time ostao lišen „poučnog upoređivanja između prve ruke i definitivnog teksta“.⁸ Osim toga, prema svedočanstvu Pola Leotoa, Bašlen mu je priznao da je, tokom tih preliminarnih korekcija, „dosta imena“ zamenio sa „on“ ili „ona“: „Gde god piše *oni*, ja sam odgovoran.“⁹

Ali onda na tapet dolazi udovica Renar, zvana Marinet. Bašlen priznaje da ona u startu nije bila naklonjena objavljivanju *Dnevnika*. Po Leotou, Bašlen se prilično raspravljao s naslednicom za vreme svog rada. „Bašlen mi kaže čak“, piše Leoto, „da su se njih dvoje posvađali, da ju je oterao u tri lepe i da s njom više ne razgovara, upravo zbog rada na kopijama“.¹⁰ I prema Gišaru i prema Leotou udovica je zaslužna za uklanjanje velikog broja zapisa o Renarovom okruženju, budući da su ti književnici, novinari i aktivisti u trenutku objavljivanja *Dnevnika* bili živi. Neodoljiv je portret ove žene koji čitaocu pruža prvi Renarov priređivač, najpre zbog toga kako tretira naslednicu jednog vrednog rukopisa, a potom i zbog stereotipnog zaključivanja o ženskoj prirodi. „Gospođi Renar“, piše Bašlen, „nije bilo naročito stalo do književnosti niti do toga šta će o njenom mužu reći pokolenja. Jednom prilikom kad sam je posetio, mirno mi je priznala da je uništila sve njegove isečke iz novina koje je godinama čuvala. Volela je muža, verovala je u njega, bila je srećna i ponosna, ali uopšte nije imala sluha za njegovu umetnost.“¹¹

Ali stvar ne bi bila zanimljiva da udovica nije otišla korak dalje. Sačekala je da izađe štampan *Dnevnik*, pa je sve neobjavljene pasaže uništila, a potom je, prema svedočanstvu odgovornog urednika prvog izdanja, spalila sve pedeset četiri Renarove sveske. I tako je Renarov *Dnevnik* u potpunosti ostao bez originala. Jedini pouzdani izvornik ovog dela danas je prvo izdanje, 1925–1927. Drugim rečima: ono što su naslednica i priređivač odobrili da iz Renarovih svezaka bude objavljeno.

⁶ Léon Guichard, nav. članak, isto.

⁷ Isto.

⁸ Isto.

⁹ Paul Leautaud, nav. delo, 28. novembar 1927.

¹⁰ Isto, 15. februar 1927.

¹¹ Léon Guichard, nav. članak, str. XXII.

Zašto je udovica spalila *Dnevnik*? Pa to mogu da nanjuše i vrapci, nije potrebno da studiraju književnost. Prenosim Leotoovu verziju. „Renar je imao dve-tri vanbračne veze. Sve je zabeležio u *Dnevniku*, čak i sastanke, sa svim detaljima svojih ljubavnih užitaka, čak i onim najsočnijim (...). Kad je gđa Renar, na Bašlenovu inicijativu, otvorila svežanj tih papira da ih pročita zajedno s Bašlenom, prvi put se susrela s tim; to je za nju bilo veoma bolno otkriće. U tom stanju duha je spalila sve što je preostalo od *Dnevnika* nakon Bašlenove redakcije. Jutros sam rekao Defuu: to umnogome ublažava njen čin.“¹²

I tako je original netragom nestao. Ili ipak nije? Gišar sugerije da je udovičin autodafe preživela jedna „integralna kopija“, koju je načinio Anri Bašlen. Istraga novinara Andrea Bijija, sprovedena 1954 u *Figarou*, pokazala je da je Bašlen navodno napravio prepis Renarovih svezaka pre nego što ih je udovica spalila. „Ali ko će“, pita se Gišar, „imati strpljenja i sreće da tu kopiju iskopa, sledeći neizvesni trag papira koje je za sobom ostavila Bašlenova udovica, a koji se možda nalaze među rukama nekog naslednika kome ne pada na pamet koliko bi za francusku književnost bili važni papiri u njegovom posedu.“¹³ Kopija, papir, naslednik, književnost: kako u jednu rečenicu staviti sve termine koji su ključni za sudbinu teftera.

Koliko je onda objavljeno od „ukupnog *Dnevnika*“? „Bašlen računa u sebi“, piše Leoto, „i kaže: Čini mi se, pola.“¹⁴ S obzirom na to da je od mršavih nada Leona Gišara prošlo šezdeset i kusur godina, i da umnožene sveske nisu isplivale, možemo mirno reći da integralni rukopis nikada neće biti pronađen. Ali budući da i pored svega toga Riđanov *Dnevnik* uživa status remek-dela, ne bi bilo lepo od nas da se ne zahvalimo i dobroj Marineti i Anriju Bašlenu što im je uopšte palo na pamet da ga objave u obliku u kojem nam je poznat. Bez njih ne bi bio to što jeste.

¹² Paul Leautaud, nav. delo, 27. jun 1939.

¹³ Léon Guichard, nav. članak, str. XXIII–XXIV.

¹⁴ Paul Leautaud, nav. delo, 28. novembar 1927.